

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра фінансів

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

Пенсійне забезпечення у системі соціального захисту населення

Студентки 2 курсу, 2-м групи,
спеціальності 072
«Фінанси, банківська справа та страхування»
спеціалізації «Державні фінанси»

Тюріної Оксани
Віталіївни

Науковий керівник
к.е.н., доцент

Савченко Наталія
Григорівна

Гарант освітньої програми
завідувач кафедри фінансів,
заслужений діяч науки і техніки України
д.е.н., професор

Чугунов Ігор
Якович

Київ 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	6
1.1. Джерела формування і напрями використання коштів пенсійного забезпечення.....	6
1.2. Зарубіжний досвід функціонування пенсійних систем.....	12
РОЗДІЛ 2. СТАН ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ КОШТІВ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ.....	17
2.1. Особливості формування та використання фінансових ресурсів Пенсійного фонду.....	17
2.2. Розміри державних пенсій та їх вплив на рівень соціального захисту населення.....	24
РОЗДІЛ 3. РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ.....	32
3.1. Вдосконалення бюджетного процесу в органах Пенсійного фонду України.....	32
3.2. Напрями розвитку пенсійного забезпечення як важливої складової соціального захисту населення.....	40
ВИСНОВКИ.....	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	50
ДОДАТКИ.....	58

ВСТУП

Актуальність теми. Посилення соціальної спрямованості ринкових перетворень вимагає, щоб соціально-економічна політика держави та діяльність уряду щодо її реалізації були направлені на досягнення європейських стандартів якості життя та загальнолюдських цінностей. Це передбачає надійний соціальний захист населення і належне пенсійне забезпечення як один із визначальних чинників суспільного добробуту. В даному аспекті ефективність функціонування пенсійної системи та її реформування стають важливою умовою суспільного розвитку і соціальних перетворень. Досі чинна система державного пенсійного забезпечення в Україні не відповідає цим вимогам. Проведення пенсійної реформи потребує вирішення багатьох проблем, серед яких слід виокремити такі: низьку частку заробітної плати у валовому внутрішньому продукті (ВВП); недостатній для якісного життя розмір пенсій багатьох категорій пенсіонерів; невідповідність системи управління пенсійними ресурсами принципам соціального партнерства; недосконалість законодавчої бази.

Фінансово-економічні засади соціальної проблематики у цілому та пенсійної зокрема висвітлені в наукових працях вітчизняних вчених-економістів: Е. Лібанової, Б. Надточія, В. Новикова, В. Опаріна, І. Сироти, В. Федосова, І. Чугунова, М. Шавариної, Ю. Шклярського, С. Юрія, В. Яценка, а також зарубіжних науковців: С. Васина, М. Денисова, М. Дмитрієва, В. Роїка, М. Вінера, К. Еклунда, Л. Ерхарда, Х. Крюссельберга, Х. Ламперта, Е. Нікбахта, А. Рюстова, Дж. Стігліца, Г. Мак Таггарта, С. Фішера, А. Шюллера, Л. Якобсона та ін.

Разом з тим, низка проблем у сфері державного пенсійного забезпечення залишається не вирішеними. Зокрема, потребують подальшого вивчення теоретико-методологічні засади розвитку фінансових відносин у даній сфері. Системної оцінки та узагальнення вимагає діяльність Пенсійного фонду України в частині формування його доходів та цільового

використання фінансових ресурсів у контексті процесів формування трирівневої пенсійної системи в Україні. Недостатня прозорість державної фінансової політики щодо пенсійного забезпечення, обмеженість і недосконалість фінансової статистики ускладнюють дослідження. Наявність цих та інших складних і нерозв'язаних питань, а також важливе соціально-економічне значення пенсійної системи обумовили вибір теми магістерської роботи та її актуальність.

Метою даної роботи є обґрунтування теоретичних та практичних засад пенсійного забезпечення, а також розробка на цій основі рекомендацій з питань його удосконалення та розвитку.

Відповідно до поставленої мети у роботі передбачено вирішити такі завдання:

- розкрити теоретичні засади пенсійного забезпечення;
- визначити економічний зміст, необхідність і функціональне призначення пенсійного забезпечення та з'ясувати його роль і місце в системі соціального захисту населення;
- проаналізувати сучасні світові тенденції пенсійного страхування та особливості базових моделей його організації, їх специфіку та можливості використання в Україні;
- проаналізувати стан формування і використання коштів Пенсійного фонду України та визначити фактори, які впливають на його фінансовий стан;
- обґрунтувати напрями вдосконалення та розвитку пенсійного забезпечення в Україні.

Об'єктом дослідження виступає система пенсійного забезпечення.

Предметом дослідження є фінансові відносини, які виникають в процесі формування і використання коштів державного пенсійного забезпечення.

Методи дослідження. Основу методологічної бази випускної кваліфікаційної роботи становить сукупність загальнонаукових та

спеціальних прийомів і методів дослідження. Зокрема, у першому розділі застосовано діалектичні та формально-логічні, системні та структурні методи, історичні підходи, що сприяло реалізації концептуальної єдності дослідження. В другому – економіко-статистичні методи дослідження, аналіз і синтез, узагальнення, індукцію і дедукцію, порівняння, зокрема, групування, відносні величини та графічні прийоми. У третьому розділі використано спеціальні прийоми, логічні підходи.

При написанні роботи використовувалися законодавчо-нормативні документи з питань пенсійного забезпечення, наукова, періодична література, монографії вітчизняних науковців, офіційні звітні дані про формування і використання коштів фондів Пенсійного фонду України.

Елементами наукової новизни є:

- обґрунтовано, що подальше вдосконалення діяльності органів Пенсійного фонду України має включати: створення єдиного механізму розрахунку пенсії залежно від обсягу сплачених страхових внесків та страхового стажу особи; розширення бази нарахування страхових внесків, у тому числі за рахунок легалізації зарплати та підвищення її рівня, скорочення неповної зайнятості та безробіття; сприяння розвитку інвестиційної діяльності органів Пенсійного фонду. Реалізація вищезазначених заходів дозволить поступово зменшити обсяг фінансових зобов'язань солідарної пенсійної системи, дефіцит бюджету ПФУ, а також в цілому покращить фінансову діяльність органів Пенсійного фонду України.

Випускна кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

За результатами виконання випускної кваліфікаційної роботи опубліковану 1 статтю: Пенсійне забезпечення у системі соціального захисту населення // Зб. наук. ст. студ.- К.: Київ. нац. торг-ек. ун-т, 2018. Обсяг статті становить: 0,3 д.а.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1.1. Джерела формування і напрями використання коштів Пенсійного фонду України

В сучасних умовах соціально-економічної політики держави фонди фінансових ресурсів цільового призначення є самостійною ланкою фінансової системи.

Функції акумуляції внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, виплату пенсій, інших соціальних виплат, а також контроль за цими процесами в нашій державі покладено на Пенсійний фонд України.

Державний Пенсійний фонд України був створений у 1991 році. Кошти цього фонду не входять до Державного бюджету, витрачаються відповідно до цільового призначення і не можуть бути використані на інші цілі, крім виплати пенсій і допомоги.

З 1 січня 2004 року в Україні запроваджено реформовану солідарну пенсійну систему та добровільну накопичувальну систему через недержавне пенсійне забезпечення. Базовими законами, які регулюють відносини у сфері пенсійного забезпечення є Закон України від 09.07.2003 р. № 1058–IV “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” та Закон України від 09.07.2003 р. № 1057–IV “Про недержавне пенсійне забезпечення”.

Законодавством передбачено впровадження трирівневої пенсійної системи, яка розширить можливості для підвищення добробуту громадян та економічного зростання в Україні.

Перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка базується на засадах солідарності, субсидування і здійснення виплати пенсій та надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду.

Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка базується на засадах накопичення коштів у Накопичувальному фонді, які обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках застрахованих осіб.

Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат, що буде доповненням до пенсійних виплат з I та II рівнів.

Перший та другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Другий та третій рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему накопичувального пенсійного забезпечення.

Громадяни України можуть бути учасниками та отримувати пенсійні виплати одночасно з різних рівнів системи пенсійного забезпечення в Україні. Обов'язковість участі або обмеження щодо участі громадян у відповідних рівнях системи пенсійного забезпечення в Україні та отримання пенсійних виплат встановлюються законами з питань пенсійного забезпечення.

Міністерство соціальної політики України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики у сфері пенсійного забезпечення.

Управління фінансами загальнообов'язкового державного пенсійного страхування здійснює Пенсійний фонд України.

Пенсійний фонд є органом, який здійснює керівництво та управління солідарною системою, провадить збір, акумуляцію та облік страхових внесків, призначає пенсії, забезпечує своєчасне і в повному обсязі фінансування та виплату пенсій, допомоги на поховання, здійснює контроль за цільовим використанням коштів Пенсійного фонду.

Пенсійний фонд є самоврядною неприбутковою організацією і здійснює свою діяльність на підставі статуту, який затверджується його правлінням.

Джерелами формування коштів Пенсійного фонду є:

- страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування;
- інвестиційний дохід, який отримується від інвестування резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах;
- кошти державного бюджету та цільових фондів, що перераховуються до Пенсійного фонду у випадках, передбачених законодавством;
- суми від фінансових санкцій, застосованих відповідно до законодавства до юридичних та фізичних осіб за порушення встановленого порядку нарахування, обчислення і сплати страхових внесків та використання коштів Пенсійного фонду, а також суми адміністративних стягнень, накладених на посадових осіб та громадян за ці порушення;
- благодійні внески юридичних та фізичних осіб;
- добровільні внески;
- інші надходження відповідно до законодавства [43].

Кошти Пенсійного фонду не підлягають оподаткуванню.

Слід відмітити, що на сучасному етапі серед задекларованих джерел надходження відсутні доходи від ведення інвестиційної діяльності Пенсійним фондом, оскільки Пенсійний фонд не проводить інвестиційну політику, зважаючи на не розвиненість фінансового ринку в Україні та відсутність тимчасово вільних фінансових ресурсів фонду, враховуючи його дефіцитність.

Зазначимо, що кошти Пенсійного фонду використовуються на:

- виплату пенсій;
- надання соціальних послуг;

- фінансування адміністративних витрат, пов'язаних з виконанням функцій, покладених на органи Пенсійного фонду;
- оплату послуг з виплати та доставки пенсій;
- формування резерву коштів Пенсійного фонду [43].

З метою забезпечення фінансової стабільності Пенсійного фонду формується резерв коштів Пенсійного фонду.

Резерв коштів Пенсійного фонду складається з резерву коштів для поточних потреб та резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах.

Резерв коштів для поточних потреб формується з метою забезпечення своєчасного та в повному обсязі фінансування виплати пенсій і надання соціальних послуг у сумі, що дорівнює місячній потребі на зазначені цілі згідно з бюджетом Пенсійного фонду на відповідний рік та затверджується в його складі.

Після забезпечення виплати пенсій та надання соціальних послуг і створення резерву коштів для поточних потреб надлишкові кошти Пенсійного фонду зараховуються до резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах, який може виникнути у зв'язку із зміною демографічної ситуації в Україні. Розмір резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах визначається за результатами щорічних актуарних розрахунків.

У підручнику Ш. Бланкарта визначено дві основні функції пенсійного страхування [3]:

- функція покриття ризику;
- запобіжна функція.

Тобто, пенсійне страхування забезпечує застрахованій особі матеріальне забезпечення у старості. Зазначені вище дві функції на ринку страхових послуг забезпечуються не лише державою, але й приватними установами. Майже у всіх країнах світу існують приватні страхові компанії, які пропонують послуги із пенсійного страхування.

На думку автора монографії "Формування і розвиток пенсійної системи в Україні" А.І. Якимів, у сучасних умовах ринкової економіки пенсійна система виконує такі функції [8]:

I. Соціальну:

- посилення соціальної захищеності непрацездатного населення (соціальна підтримка непрацездатної верстви населення та осіб пенсійного віку);
- запобігання бідності (забезпечення матеріальних виплат, які забезпечать прожитковий рівень не нижче середнього);
- забезпечення соціальної справедливості (забезпечення справедливого розподілу допомог, призначених для підтримки малозабезпеченої верстви населення).

II. Економічну:

- фінансування матеріального забезпечення громадян з настанням пенсійних випадків (виплата пенсій для підтримки матеріального стану при настанні пенсійних випадків);
- створення та використання резервних фондів (акумулявання та збір коштів, а при потребі їх використання для забезпечення стабільного фінансового стану в галузі, для якої було створено даний фонд);
- сприяння зменшенню частки тіньової економіки та розвитку фінансового ринку (несплата внесків до системи загальнообов'язкового пенсійного страхування із заробітної плати призводить до зменшення пенсійних виплат при настанні страхового випадку (старості, інвалідності, втраті годувальника).

Це зобов'язує працівників контролювати сплату внесків роботодавцем, і не дати змоги роботодавцям уникнути сплати податків);

- стимулювання до збільшення заощаджень (розміру внесків) на персональних накопичувальних рахунках (оскільки, згідно з Законом України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", накопичувальний пенсійний рахунок – частина персональної облікової

картки у системі персоніфікованого обліку, яка відображає стан пенсійних активів застрахованої особи в накопичувальній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, то збільшення заощаджень дасть змогу в майбутньому отримувати більший розмір пенсії [2]);

- створення ефективних механізмів для інвестування, з боку працездатних громадян, коштів з метою отримання достойного додаткового доходу у непрацездатному віці (додатковий дохід забезпечується у країнах з багаторівневою пенсійною системою, де законодавчо передбачено, що при додаткових внесках у систему пенсійного страхування на особовий рахунок, розмір майбутньої пенсії зростає);

- захист внесків від впливу різних економічних ризиків (система загальнодержавного пенсійного страхування спрямована захистити накопичення громадян від економічної нестабільності у державі).

Формування нової української пенсійної системи передбачає значні зміни у чинній солідарній системі пенсійного страхування та створення принципово нових для України елементів системи пенсійних накопичень. В Україні виплати пенсій з системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування відбуваються за рахунок двох складових. Це виплати з реформованої солідарної пенсійної системи, побудованої на принципах «соціального страхування» та «солідарності поколінь», і виплати з другого рівня - обов'язкової накопичувальної пенсійної системи, яка формується за рахунок відрахувань частини обов'язкових внесків до державної пенсійної системи. Характерною ознакою солідарної системи є те, що фінансування пенсій працівників, які завершили трудову діяльність, провадиться за рахунок внесків уже нинішнього покоління працівників і роботодавців. Ці внески акумулюються і негайно перерозподіляються у вигляді пенсійних виплат на користь пенсіонерів. Перерозподільна система, як правило, є державною.

Така конфігурація української системи загальнообов'язкового державного пенсій-ного страхування дозволить розподілити ризики, пов'язані з виплатою пенсій з першого та другого рівнів пенсійної системи і, таким чином, застрахувати майбутніх пенсіонерів від негативних демографічних тенденцій та коливань в економічному розвитку держави.

1.2. Зарубіжний досвід функціонування пенсійних систем

Для вдосконалення існуючої вітчизняної системи пенсійного забезпечення важливе значення має вивчення та використання світового досвіду в цій сфері з метою наслідування кращих варіантів і уникнення недоліків, з якими стикалися інші країни.

У даному контексті заслуговує на увагу досвід пенсійного реформування окремих зарубіжних країн, зокрема в частині запровадження та функціонування накопичувального загальнообов'язкового рівня пенсійного забезпечення. Серед країн Західної Європи досить успішним було введення накопичувальних систем пенсійного забезпечення у Великобританії. Крім того, доцільно розглянути пенсійні системи Німеччини, Угорщини, Польщі, Росії.

Розгляду пенсійних систем західних країн присвячено наукові праці С. Козлова, А. Новикова, М. Папієва, С. Печери, Ю. Шклярівської та інших.

На думку О. Морозової [4, 5], для України доцільно розглянути пенсійне страхування Угорщини та Хорватії.

Проте, враховуючи світові тенденції розвитку пенсійного страхування та визначення його місця в фінансовій системі держави, необхідно приділити більше уваги вивченню формування пенсійного страхування Великобританії [6, 8], Німеччини [7, 11], Франції [1].

Грег Мак Таггарт, керівник проекту «Впровадження пенсійної реформи в Україні» [2], досліджував досвід функціонування пенсійних систем у світі й

неодноразово підкреслював, що будь-яка солідарна пенсійна система дуже залежить від демографічних ризиків. У більшості розвинених країн світу процес старіння супроводжується не тільки зниженням народжуваності, а й зменшенням смертності і, як наслідок, збільшенням тривалості життя. В Україні ж до останнього часу одночасно відбувалось зниження рівня народжуваності і підвищення рівня смертності.

Аналізуючи питання пенсійної системи в різних країнах, потрібно звернути увагу, що всі економічно розвинені країни у сфері приватного пенсійного забезпечення засвідчують ефективність функціонування таких суспільно-економічних утворень, як недержавні пенсійні фонди. Вони можуть стати важливим інструментом структурних перетворень і української економічної системи. Важливими чинниками розвитку системи недержавних пенсійних фондів є темпи зростання економіки країни, політична стабільність у суспільстві, закріплення довіри населення до добровільного пенсійного забезпечення. Звичайно, що важливою ознакою сучасної соціально-економічної стратегії передових країн світу є ідея економічної забезпеченості гідного життя пенсіонерів.

Недосконалість української пенсійної системи в ринкових умовах обумовлює необхідність вивчення світових тенденцій в еволюції пенсійних систем, оцінити те, що вже зроблено в країні і, можливо, скорегувати з урахуванням закордонного досвіду. При цьому слід пам'ятати, що характер і структура будь-якої пенсійної системи залежить від історичних традицій, стану національної економіки, суспільства, пріоритетних напрямів соціальної політики.

У світовій практиці існує три способи пенсійного забезпечення літніх людей:

- 1) за допомогою податків;
- 2) шляхом заощадження коштів (схема фінансування);
- 3) за солідарною системою, яку називають нефінансовою схемою страхування, що означає купівлю зобов'язання щодо отримання частки в майбутньому періоді.

За схемою фінансування працівники заощаджують частину своїх доходів і накопичують їх для використання після виходу на пенсію. Дві інші схеми – за допомогою податків та страхування – ґрунтуються на обміні між поколіннями, коли нинішні працівники сплачують за пенсіонерів [3].

У різних країнах застосовуються як окремі схеми пенсійного забезпечення, так і їх комбінація. Деякі держави, наприклад, Велика Британія, Швейцарія, Нідерланди, Ірландія і Данія покладаються на системи «фіксованої ставки», які переважно фінансуються за рахунок податків, що забезпечує основний дохід незалежно від зарплати або сплачених внесків. Інші країни - Німеччина, Італія, Франція, Австрія, Швеція віддають перевагу солідарній системі, фінансове забезпечення якої, головним чином, здійснюється за рахунок внесків на соціальне забезпечення, а пенсії залежать від попереднього заробітку (але водночас зберігається мінімальна пенсія).

Дедалі більше країн з традиційно високорозвиненими ринками капіталу, принаймні частково, покладаються на систему накопичення заощаджень та їхнього подальшого інвестування. Такі країни, як США, Велика Британія та Нідерланди розробили комбінацію звичайної системи, що базується на «фіксованій ставці» та обов'язкових або добровільних планах фінансування.

Враховуючи виклики глобалізації, проблеми старіння населення та безробіття, які разом зумовлюють фінансовий тягар на солідарну систему, багато країн запровадили обов'язкове страхування. До такого кроку вдалися, наприклад, Данія – у 1983 р., Швейцарія, Нідерланди – у 1985 р., Велика Британія – у 1988 р., Австралія – у 1991 р., Швеція – у 1996 р., а також ряд посткомуністичних держав: Казахстан, Угорщина – у 1998 р., Польща – у 1999 р., Латвія – у 2001 р., Хорватія, Естонія. Більшість із них створили комбіновану модель, засновану на солідарній системі та рівнях фінансування.

В Україні впровадження накопичувальної компоненти пенсійного страхування й досі гальмується, насамперед через високий інвестиційний ризик та низький рівень заробітних плат.

Розглянемо особливості пенсійної системи в Англії, оскільки це єдина країна в Західній Європі (результат дослідження Єврокомісії), де до сьогодні пенсійна система залишається платоспроможною .

Тут на державну розподільчу систему ніколи не покладали завдання повністю забезпечити пенсіонера, завжди заохочувалась практика відкладання людьми в активному віці коштів на підтримку себе в старості.

Система пенсійного забезпечення Великобританії базується на трьох «китах»: базовій державній пенсії, додатковій державній пенсії та пенсійних заощадженнях населення. Із реформою, яка розпочалась у квітні 1988 року, державні зобов'язання у солідарній системі скоротились, громадяни тепер можуть обирати, залишитись їм у державній системі чи переходити до недержавних пенсійних фондів (НПФ), тому частина внесків спрямувалась до НПФ. Базова частина державної пенсії виплачується всім громадянам (12% середньої зарплати). Розмір додаткової пенсії залежить від суми накопичень пенсійних платежів. В цілому вона досягає 50% заробітної плати працівника перед виходом на пенсію. Для цього використовуються спеціальні рахунки в банку, договори страхування зі страховими компаніями про довічну ренту, приватні пенсійні фонди. Ці кошти, а також інвестиційний дохід, який накопичується в пенсійному фонді, не оподатковуються.

Приватні пенсійні фонди застосовують дві основні схеми – «зі встановленими внесками» та «зі встановленими виплатами». Послугами НПФ користується третина громадян країни. Подальший розвиток, вочевидь, буде пов'язаний з розповсюдженням схем добровільного пенсійного забезпечення працівників з більш низьким рівнем зарплатні. Для них встановлюються пільгові податкові умови, обмежена плата за управління активами (1% внесків).

Намагаючись у загальному вигляді використовувати принципи британської пенсійної системи, необхідно обов'язково враховувати головну її перевагу: націленість на підвищення рівня життя пенсіонерів.

Сьогодні населення Великобританії майже на 100% охоплене базовими державними пенсіями, майже на 50% – системою професійних пенсій і приблизно 25% – схемою персональних пенсій [6]. В Україні державними пенсіями також охоплено 100% населення, проте схемою персональних пенсій за офіційною статистикою лише 7% [12]. Якщо проводити паралелі з українськими недержавними пенсійними фондами, то професійні пенсії Великобританії подібні до вітчизняних корпоративних недержавних пенсійних фондів, а персональні – до відкритих. У першому випадку учасник фонду прив'язаний до свого працедавця, який здійснює відрахування до пенсійного фонду, а в другому – учасник за власні кошти може сам вибрати фонд, який йому більше до вподоби.

Однак не всі країни задоволені ідеєю заміни солідарної системи на обов'язкове фінансування. Без сумніву, ефективна солідарна система має чималі переваги, чим пояснюються її тверді позиції в континентальній Європі та країнах зі змішаною системою. Навіть старіння населення не послаблює солідарної системи. Ефективним, хоч і не дуже популярним рішенням може бути підвищення пенсійного віку.

Перехід від солідарної системи до обов'язкового фінансування потребує величезних витрат державного бюджету. Через це багато країн (наприклад, Німеччина, Італія, Франція, Австрія, Іспанія, Чехія та Словенія) концентрують увагу на вдосконаленні своїх солідарних систем і підтримці схем добровільного фінансування, а не на розробленні системи обов'язкового фінансування.

На основі аналізу пенсійних систем зарубіжних країн варто відзначити, що Україна вже почала використовувати позитивний досвід європейських країн і будувати свій фінансовий механізм пенсійного забезпечення, враховуючи такі основні підвалини: рівень життя, демографічну ситуацію, інвестиційну складову і пенсійну політику держави, а також ресурси і можливості вітчизняної економіки на довготривалу перспективу.

РОЗДІЛ 2

СТАН ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ КОШТІВ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

2.1. Особливості формування та використання фінансових ресурсів Пенсійного фонду

Важливою причиною нагальної потреби реформування пенсійної системи є стрімке зростання видатків Пенсійного фонду України у відсотках до ВВП. Так, у 2017 році – майже 10 % ВВП (табл. 2.1).

Сучасна держава повинна спрямовувати свою діяльність на забезпечення реальних стандартів добробуту своїх громадян. Як центральний суб'єкт виконання соціальних функцій у суспільстві держава використовує бюджетне фінансування соціальних проектів, створює інститути обов'язкового та добровільного соціального страхування.

Таблиця 2.1

Видатки Пенсійного фонду України

Показники	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ВВП, млн грн	1 000 060	1 314 000	1 408 889	1 454 931	1 566 728	1 979 458	2 383 182	2 982 920
Видатки Пенсійного фонду України, всього, млн грн	191 472,7	209 03 6,0	228 76 3,7	252 755,0	245 246	265 655	253 44 8,6	291 467, 3
У % до ВВП	19,1	15,9	16,2	17,4	15,7	13,4	10,6	9,8

Джерело: Складено автором за даними Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]: -
Режим доступу: www.pfu.gov.ua.

У сьогоднішній день Пенсійний фонд відіграє дуже важливу роль у житті кожної людини, тому що кожен з нас у майбутньому стане частиною системи пенсійного страхування та пенсійних виплат. Це дуже складний процес, який вимагає глибокого аналізу, розуміння принципів та інструментарію

пенсійного забезпечення, а також вимагає довгострокового прогнозування як економічних, так і соціально-демографічних показників. Планування пенсійних виплат у майбутньому, апіорі являє собою вивчення демографічних показників (табл.2.2), які насамперед впливають на сукупний попит у системі пенсійних виплат.

Таблиця 2.2

**Прогноз динаміки кількості працюючого населення та пенсіонерів,
тис. чол. [62, с.163]**

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2020
Кількість працюючих	17 451,5	17 520,8	17 728,6	17 889,4	17 188,1	15 710,0	15 202,7
Кількість пенсіонерів	13 721,1	13 738,0	13 820,5	13 639,7	13 533,3	12 275,1	11 735,1

Для розуміння загальної системи Пенсійного фонду та аналізу діяльності, треба виділити декілька головних функцій які має виконувати Пенсійний фонд України. До них можна віднести:

- облік страхових та пенсійних внесків;
- нагляд та контроль за цільовим використанням пенсійних коштів;
- управління загальною системою державного соціального страхування;
- фінансування та виплати пенсій;
- адміністративне управління накопичувальним пенсійним фондом;
- аналіз та удосконалення інструментів щодо надходження коштів до

Пенсійного фонду України [62, с.163].

Проблеми цієї сфери негативно впливають на соціальний розвиток країни. Майже кожного року видатки Пенсійного фонду України перевищують надходження, що створює дефіцит і негативно впливає на стійкість пенсійної системи.

Розглянемо особливості формування та використання коштів Пенсійного фонду України (далі – ПФУ).

У табл. 2.3 подано дані щодо темпів зростання видатків ПФУ, темпів зростання його доходів і щодо структури доходів. Як видно з табл.2.3,

видатки бюджету ПФУ протягом 2015 - 2017 рр. стабільно зростають (темп зростання -1,5).

Таблиця 2.3

Структура доходів ПФУ та темпів їх зростання у порівнянні з темпами зростання видатків Пенсійного фонду України за 2015-2017 рр.

Показник	Рік						Темп зростання
	2015		2016		2017		
	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	
Доходи, усього:	264,7	100	255,8	100,0	296,2	100	1,8
- за рахунок власних джерел	169,8	64,2	111,7	43,6	161,9	54,7	1,3
- за рахунок Державного бюджету	94,8	35,8	142,6	55,7	133,5	45,1	3,5
- за рахунок Фонду соціального страхування на випадок безробіття	0,07	0,03	0,1	0,03	-	-	-
- за рахунок Фонду соціального страхування від нещасного випадку	-	-	-	-	-	-	-
Залишок коштів на початок року	1,7	0,06	0,8	0,03	0,8	0,03	0,35
Видатки, усього	265,6	100	253,4	100	295,4	100	1,5

Джерело: Складено автором за даними Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://www.pfu.gov.ua>.

Власні доходи ПФУ в цей період теж зростають, але більш низькими темпами (1,3). Для покриття дефіциту, що у зв'язку з цим виникає, використовувалися дотації з Державного бюджету. Темп їх зростання становив 3,5. Це дозволило підтримувати темпи зростання загальних обсягів доходів Пенсійного фонду на рівні 1,8.

Слід зазначити, що необхідність постійного збільшення доходів ПФУ для фінансування зростаючих витрат викликає проблему щодо виконання платниками своїх зобов'язань перед Фондом.

Ця проблема підсилювалася останніми роками недостатньо виваженою фіскальною політикою в умовах фінансової кризи, яка призвела до

додаткового фінансового навантаження на роботодавців за рахунок стягнення податків і зборів раніше визначених законодавством термінів значні обсяги неповерненого з бюджету податку на додану вартість; фактичну зупинку з 2008 р. кредитування банками виробничого сектора економіки. Усе це, у свою чергу, призвело до спаду виробництва, дефіциту обігових коштів у роботодавців, негативних процесів у соціально-трудої сфері, тінзації зайнятості та оплати праці, скороченні робочих місць, і, відповідно, до дефіциту коштів ПФУ та посилення його залежності від Державного бюджету України. Залежність ПФУ від держбюджету проявляється у високих відсотках бюджетних дотацій, які, за даними Додатку К, у 2015 р. - 35,8%; у 2016 р. - 55,7%; у 2017 р. - 45,1%. У 2015 році ця частка є найбільшою і становить 35,8% - 94,8 млрд. грн. Такий стан справ поязаний перш за все із суттєвим зменшенням ставки ЄСВ у 2016 році, що, в свою чергу, призвело до зростання бюджетних дотацій Пенсійному фонду.

Очевидним явищем є нестабільність та неефективність української моделі державного регулювання фінансового забезпечення пенсійної системи. Вона не відповідає вимогам сучасності та потребам пенсіонерів у сталому, надійному, адекватному доході в старості.

Вважаємо, уряд держави приділяє не достатньо уваги цьому питанню, поза яким мають проводитись державне регулювання цієї сфери, вводиться відповідна пенсійна політика держави, котра стабілізувала б та гармонізувала б стан пенсійного забезпечення країни, та вдосконалюватись нормативно-правова база, яка нині є недолугою. Також такі зовнішні чинники як макроекономічна політика держави та рівень розвитку фінансових ринків впливають на рівень забезпечення пенсійної системи. [62, с.164]

Фінансова стійкість пенсійної системи України є хиткою через вплив ряду факторів, таких як демографічні показники, економічне і соціальне становище, управлінські, організаційні та політичні рішення. Щоб цього уникнути потрібно вдосконалити джерела надходжень коштів на державне пенсійне страхування, модернізувати механізми фінансування та реалізації

пенсійних виплат і пенсійної політики. Також потрібно зменшити нераціональні бюджетні витрати, контролювати доцільність використання матеріальних та фінансових ресурсів пенсійної системи, провести поліпшення та оновлення пенсійного законодавства, підготувати та ввести програму росту трудового потенціалу країни, покращити політику формування доходів.

Водночас державою мають впроваджуватися заходи налагодження фінансового забезпечення системи загальнообов'язкового пенсійного страхування. По-перше, дана процедура вимагає визначення цілей, складання стратегічних планів та прогнозування, підготовки різних варіантів пенсійної політики. По-друге, слід прийняти політичне рішення, провести ефективну пенсійну політику у встановлені терміни, здійснювати неперервний моніторинг, аналіз та контроль запроваджених управлінських рішень. Наступним етапом є раціональне використання бюджетних коштів та коштів Пенсійного фонду і прозорість управлінських рішень[62, с.162]. Обов'язковим є аналіз та оцінювання впливу впровадженої пенсійної політики на економічне та соціальне життя суспільства.

За період реформування системи пенсійного забезпечення України поряд із позитивними результатами залишається низка невирішених питань. За 10 років, які пройшли після прийняття закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», досі не було розпочато впровадження обов'язкової накопичувальної системи, оскільки не були виконані певні передумови. Головною передумовою є збалансованість бюджету Пенсійного фонду України відповідно до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку. Законом №3668 від 08.07.2011 р. «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи в Україні» визначено, що накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування буде впроваджена в році, в якому не буде дефіциту бюджету Пенсійного фонду України.

Проте, не дивлячись на численні заходи, яких вживає уряд для скорочення дефіциту бюджету ПФУ, ця проблема й досі залишається невирішеною (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Дефіцит Пенсійного фонду України, млрд грн

Рік	Дефіцит бюджету ПФУ
2009	31,0
2010	37,5
2011	30,1
2012	27,2
2013	21,8
2014	22,1
2015	30,2
2016	85,6
2017	56,1

Джерело: Складено автором за даними Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]: - Режим доступу: www.minfin.gov.ua; Федерації профспілок України [Електронний ресурс]: - Режим доступу: www.fpsu.org.ua.

Отже, невиконання умови щодо бездефіцитності ПФУ відкладає впровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи на невизначений час. Тому враховуючи існуючі негативні тенденції слід замислитись над необхідністю дотримання цієї умови? У зв'язку з цим, ми цілком погоджуємось з думкою А. В. Федоренко щодо внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» з метою скасування «збалансованості бюджету Пенсійного фонду України відповідно до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку», як обов'язкової умови початку «перерахування страхових внесків до Накопичувального фонду». Оскільки зазначена вимога була передбачена пенсійним законодавством ще у 2003 році і мала своє пояснення для умов, визначених у початковій редакції Закону [62, с. 163].

На сьогодні законодавство встановлює інші параметри запровадження накопичувальної пенсійної системи: поступове охоплення другим рівнем

значно меншої кількості застрахованих осіб (лише у віці до 35 років), а також поступове збільшення ставки відрахувань страхових внесків, починаючи з 2 % заробітної плати з щорічним збільшенням внеску на 1 % до 7 % [62, с.165]. Тому недонадходження до ПФУ страхових внесків внаслідок запровадження другого рівня пенсійної системи стосуватиметься значно менших сум (для умов 2013 року - майже у 6 разів). Таким чином, збалансування бюджету ПФУ на момент запровадження перерахування внесків до другого рівня вже не є критичною обставиною, тим більше, що втрати солідарної системи пенсійного страхування передбачається повністю компенсувати за рахунок фінансування з державного бюджету.

Слід зазначити, що поряд із позитивними результатами пенсійної реформи залишається низка невирішених проблем: солідарна пенсійна система неспроможна в повному обсязі задовольняти потреби суспільства; другий рівень - обов'язкове накопичувальне пенсійне страхування перебуває в стані незавершеного соціально-економічного проекту, втілення якого потребує створення необхідних організаційних, економічних та правових передумов; недержавні пенсійні фонди відіграють незначну роль у соціально-економічному житті країни, а отже, не виконують повною мірою свого основного призначення - соціального забезпечення населення і розвитку фондового ринку та економіки в цілому.

З метою подолання зазначених проблем необхідно вжити комплексні заходи. Потрібна модернізація солідарної, впровадження накопичувальної і стимулювання добровільної складових пенсійної системи. Сучасна система пенсійного забезпечення України потребує максимально швидкого адекватного реагування на проблеми недофінансування Пенсійного фонду та збільшення нецільового використання коштів Державного бюджету на погашення дефіциту Пенсійного фонду. Адже, з цих проблем випливатимуть інші, які безпосередньо стосуватимуться зниження рівня забезпечення економічного сектору країни, соціальних програм та ін.

На нашу думку, удосконалення пенсійного забезпечення та соціальної підтримки незахищених верств населення – головний напрямок для покращення добробуту громадян України.

Основними факторами, які впливають на формування та трансформацію фінансових механізмів пенсійної системи з урахуванням соціальної складової: старіння населення, зміна демографічного складу, глобалізація ринків товарів і робочої сили, зростання зайнятості в неформальному секторі економіки та неповна зайнятість. Тому пенсійне забезпечення слід розглядати не просто як напрям соціального захисту, а як важливу складову фінансової системи, що забезпечує відтворення і розвиток населення та економічне зростання й конкурентоспроможність країни. При цьому надзвичайно важливо організувати пенсійну систему таким чином, щоб у суспільстві (як серед самих пенсіонерів, так і серед інших груп населення) не виникало думки про те, що пенсіонери є утриманцями, тягарем або навантаженням для працюючих чи держави. Саме підхід до пенсійного забезпечення як до форми соціальних і, зокрема, демографічних інвестицій, здатний вирішити цю проблему, адже довге й здорове життя є основоположним правом і вищим благом для кожної людини.

2.2. Розміри державних пенсій та їх вплив на рівень соціального захисту населення

Складна макроекономічна ситуація в країні, спад економічного розвитку призводять до значного зростання соціальних негараздів. Протистояти цим явищам може лише суспільство, в якому створено надійну систему соціального захисту населення.

Складність і різноманітність пенсійного законодавства зумовлюють непрозорість і незрозумілість системи, що в свою чергу викликає природне невдоволення громадян. Як зазначає академік НАН України Елла Лібанова: “Система пенсійного забезпечення залишається соціально несправедливою -

як за професійною, так і за гендерною ознакою. В Україні традиційно зарплата бюджетників не перевищує 70% від зарплати працівників промисловості. В результаті пенсії колишніх вчителів, лікарів, працівників культури зі стажем більше 40 років ледь перевищують мінімальні. У той же час деякі пенсіонери - і не завжди ті, у кого є виняткові заслуги перед Україною, - отримують пенсії у кілька тисяч гривень. Дуже низькими є пенсії жінок”.

Для підтримки соціальної справедливості в суспільстві держава має регулювати рівень заробітної плати та пенсії. Мінімальна пенсія являється державною соціальною гарантією, її розмір становив на кінець 2017 року становив 1435 грн. Динаміка середнього розміру пенсій за видами пенсій та чисельності пенсіонерів наведені в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

Динаміка середнього розміру пенсій та чисельності пенсіонерів в Україні за 2007-2017 рр.

Рок и	Середній розмір призначеної місячної пенсії пенсіонерам, які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду, грн				Чисельність пенсіонерів в, тис. осіб	Ланцюгові темпи приросту, %	
	по Україні	за видами пенсій				середнього розміру пенсій	чисельності пенсіонерів
	за віком	по інвалідності	у зв'язку із втратою годувальника				
2007	478,4	497,0	435,8	339,3	13936,8	17,6	-0,8
2008	776,0	798,9	624,4	517,5	13819,0	62,2	-0,8
2009	934,3	942,7	780,7	696,6	13749,8	20,4	-0,5
2010	1032,6	1039,6	884,6	807,9	13721,1	10,5	-0,2
2011	1151,9	1156,0	1033,8	940,0	13738,0	11,6	0,1
2012	1253,3	1252,4	1164,3	1053,8	13820,5	8,8	0,6
2013	1470,7	1464,3	1359,2	1252,8	13639,7	17,3	-1,3
2014	1526,1	1521,6	1406,5	1303,8	13533,0	3,8	-0,8
2015	1581,5	1573,0	1432,1	1433,1	12147,2	3,6	-10,2
*							
2016	1699,5	1690,3	1545,3	1640,3	12296,5	7,5	1,2
*							
2017	1828,3	1808,9	1705,9	1803,0	11956,2	7,6	-2,8
*							

*Без урахування території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: Складено автором за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]: - Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

Як видно з наведеної таблиці середній розмір пенсій в Україні протягом 2007-2017 років постійно зростає, натомість чисельність пенсіонерів зменшується (за винятком 2011-2012, 2016 років), що пояснюється сталим зменшенням чисельності населення України.

Аналіз динаміки середнього розміру реальної пенсії свідчить про її щорічне зростання (за винятком кризових 2014-2015 років). Проте число пенсіонерів протягом 2007-2017 років щорічно зменшується в середньому на 211 тис. осіб або на 1,6 %.

Розглянемо основні показники фінансової забезпеченості населення в Україні (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Основні показники фінансової забезпеченості населення*

Рік	Пенсія min	Пенсія max	Прожитковий мінімум	Мінімальна заробітна плата	Максимальна заробітна плата, на яку нараховується ЄСВ
2011	750	7500	894	941	14115
2012	822	8220	1017	1073	18241
2013	894	8940	1108	1147	19499
2014	949	9490	1176	1218	20706
2015	949	9490	1176	1218	20706
2016	1074	10740	1240	1378	34450
2017	1247	12470	1544	3200	48000

*станом на 1 січня відповідного року

Пенсія, як і заробітна плата поступово зростають. Але, на жаль, мінімальна пенсія значно нижча, ніж загальний показник прожиткового мінімуму, та мінімальна заробітна плата. Так, наприклад, у 2011 році мінімальна пенсія складала всього 79,7% від мінімальної заробітної плати, а у 2017 році цей показник знизився до 39%. Розбіжність в розмірі мінімальної та максимальної пенсії складає 10 разів.

Разом із цим низький розмір пенсійних виплат порівняно з країнами Західної Європи потребує аналізу звіту про виконання бюджету Пенсійного фонду України. Проаналізувавши його, встановлено, що загальна чисельність пенсіонерів станом на 01.10.2017 року становила 11 956 200 осіб, середній розмір пенсійної виплати – 1828,3 грн.

У розрізі категорій найбільшими є виплати пенсій за віком, які становлять 1808,2 грн.

Виявлено фактори, які впливають на ефективність функціонування пенсійної системи України. Однією з проблем залишається складна демографічна ситуація. Показники народжуваності у 2017 році, порівняно з 2016 роком зменшилися на 5,8% – до 166,102 тисячі осіб, це пов'язано зі складною політичною ситуацією в країні, економічними, екологічними та іншими проблемами.

У контексті пенсійного забезпечення це означає, що кількість працездатного населення, яке створює суспільний продукт, зменшуватиметься, а відтак знижуватиметься рівень споживання майбутніх пенсіонерів.

Функціонування вітчизняної солідарної пенсійної системи в умовах трансформаційних процесів негативно позначилося на соціальній справедливості пенсіонерів, зокрема має місце велика розбіжність у розмірі пенсій від занадто великих для окремих категорій громадян до загальної зрівнялівки (майже на рівні мінімальної) для всіх інших пенсіонерів; пенсія неадекватна трудовому внеску, тобто розмір трудових пенсій практично не залежить від трудового стажу і сплачених пенсійних внесків; відсутні рівно правні умови пенсійного забезпечення для всіх громадян, існує чимало різних пільг на одержання спеціальних пенсій тощо. Можна сказати, що пенсії для більшості громадян практично перетворилися на виплати із соціального забезпечення.

Структура розподілу чисельності пенсіонерів за віком у солідарній системі за рівнем одержуваних пенсій у 2017 р. свідчить про те, що достатньо

нерівномірний розподіл пенсіонерів за рівнем одержуваних пенсій виправити поки не вдається, адже частка осіб, що одержують пенсії в розмірі від 1-ї до 2-х мінімальних пенсій, є занадто великою (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Розподіл чисельності пенсіонерів за віком у солідарній системі за рівнем одержуваних пенсій, призначених за Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», станом на 01.10.2017 р., тис. осіб

Джерело: Складено автором за даними Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]: - Режим доступу: www.pfu.gov.ua

Як можна бачити з рис.2.1, 4% загальної кількості пенсіонерів в Україні отримували пенсію в розмірі, що не перевищує мінімальну пенсію за віком; 79 % загальної чисельності пенсіонерів – у розмірі від 1-ї до 2-х мінімальних пенсій; 10 % – у розмірі від 2-х до 3-х мінімальних пенсій; 4 % – від 3-х до 4-х мінімальних пенсій; 3 % – вище 4-х мінімальних пенсій.

Ми вважаємо, що така структура розподілу пенсіонерів є наочним доказом того, що сучасна солідарна пенсійна система працює з досить великим напруженням, яке дозволяє державі виконувати соціальні зобов'язання перед більшістю громадян у вкрай обмежених розмірах.

Дуже актуальною для сучасної України є також тенденція щодо збереження літніми людьми здатності й бажання працювати після досягнення пенсійного віку.

Відповідно до аналізу результатів соціологічного дослідження «Сприяння реформі соціальних послуг в Україні», проведеного співробітниками соціологічного факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, можна стверджувати про наявність в осіб похилого віку в Україні бажання й здатності до праці. Майже 17 % респондентів на момент опитування працювали. Причому більшість з них мали роботу за наймом впродовж повного робочого дня. У режимі неповної зайнятості перебували близько 16 % опитаних. Випадкову роботу по найму мали 3 % респондентів, а близько 5 % - займалися індивідуальною трудовою діяльністю. Більше того, 12 % чоловіків і 6 % жінок зазначили, що шукають додаткову роботу за спеціальністю.

Майже 22% опитаних вважають, що соціально незахищеним групам населення необхідно надавати допомогу у працевлаштуванні.

Таким чином, можна стверджувати, що для України, ж і для країн Організації економічної співпраці та розвитку, на сучасному етапі є характерною тенденція щодо наявності в осіб похилого віку бажання й здатності працювати після досягнення законодавчо встановленого пенсійного віку.

Але причини, що викликають прояв цієї тенденції, мають в Україні певні особливості. Суттєвим моментом, що відрізняє наявність бажання українських пенсіонерів продовжувати трудову діяльність, є відмінності в мотивації до отримання додаткового заробітку. З'ясування мотивів осіб похилого віку щодо продовження роботи після набуття права на пенсію допоможе визначити першочергові проблеми, що постають перед літніми особами, а також потреби й інтереси людей цієї категорії.

Фінансова стійкість пенсійної системи України є хиткою через вплив ряду факторів, таких як демографічні показники, економічне і соціальне

становище, управлінські, організаційні та політичні рішення. Щоб цього уникнути потрібно вдосконалити джерела надходжень коштів на державне пенсійне страхування, модернізувати механізми фінансування та реалізації пенсійних виплат і пенсійної політики. Також потрібно зменшити нераціональні бюджетні витрати, контролювати доцільність використання матеріальних та фінансових ресурсів пенсійної системи, провести поліпшення та оновлення пенсійного законодавства, підготувати та ввести програму росту трудового потенціалу країни, покращити політику формування доходів.

Водночас державою мають впроваджуватися заходи налагодження фінансового забезпечення системи загальнообов'язкового пенсійного страхування. По-перше, дана процедура вимагає визначення цілей, складання стратегічних планів та прогнозування, підготовки різних варіантів пенсійної політики. По-друге, слід прийняти політичне рішення, провести ефективну пенсійну політику у встановлені терміни, здійснювати неперервний моніторинг, аналіз та контроль запроваджених управлінських рішень. Наступним етапом є раціональне використання бюджетних коштів та коштів Пенсійного фонду і прозорість управлінських рішень [62, с.162]. Обов'язковим є аналіз та оцінювання впливу впровадженої пенсійної політики на економічне та соціальне життя суспільства.

Слід сказати, що рівень бідності пенсіонерів в Україні (особливо жінок та осіб у віці 75 років і старше) набагато вищий, ніж населення працездатного віку, і має тенденцію до зростання. При цьому рівень бідності пенсіонерів-жінок на 5-6 відсоткових пунктів вище, ніж у пенсіонерів-чоловіків.

У більшості країн з високим рівнем життя отримання додаткового до пенсійної виплати заробітку не є життєво необхідним. Проблема запобігання бідності літніх людей не стоїть так гостро: рівень пенсійного забезпечення осіб похилого віку в цих країнах, навіть за відсутності стажу сплати пенсійних внесків, є достатньо високим. Наявність ліберального

законодавства щодо гнучкого вікового цензу виходу на пенсію, високих компенсаторних механізмів у разі втрати працездатності особою внаслідок досягнення пенсійного віку, залучення населення до різноманітних соціальних програм, розвинутий ринок пенсійних послуг не заохочують людину до продовження трудової діяльності після набуття права на пенсію. Більше того, в цих країнах постійно збільшується кількість осіб передпенсійного віку, які не тільки не працюють, але й не шукають роботу.

Для пенсіонерів цих країн, на відміну від українських, основними мотивами продовження трудової діяльності виступають не матеріальні, а психологічні й культурні:

- збереження статусу працюючої особи і пов'язаного з цим відчуття власної значущості й суспільної корисності,
- бажання зберегти відносини з членами колективу (потреби у спілкуванні);
- бажання додержуватись прийнятих норм суспільної моралі, традицій, стереотипів тощо.

Для осіб похилого віку в Україні згадані мотиви є також актуальнішою.

Але, відповідно до результатів згаданого вище соціологічного дослідження, вони не мають першочергового значення.

Серед мотивів продовження трудової діяльності українських пенсіонерів з великим відривом лідирує мотив заробити необхідні для життя кошти. Близько 15,1% опитаних назвали нестачу продуктів харчування та коштів на якісне медичне обслуговування одними з основних проблем. Це ще раз демонструє низький рівень фінансової й матеріальної забезпеченості літніх людей за рахунок лише солідарного компоненту пенсійної системи.

Криза вітчизняної солідарної системи пенсійного забезпечення зумовлює прискорення запровадження обов'язкової накопичувальної складової пенсійної реформи.

РОЗДІЛ 3

РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

3.1. Вдосконалення бюджетного процесу в органах Пенсійного фонду України

Започаткування і розвиток пенсійної реформи в Україні відбувається в умовах трансформації економіки і формування ринкового середовища, що характеризується змінюваністю та нестабільністю чинників економічних відносин. Невизначеність економічного середовища потребує формування якісно нових форм керування соціально-економічними процесами, які охоплюють всі сфери суспільного життя.

Концепція пенсійного реформування в Україні спрямована на проведення докорінних змін і побудову якісно нової пенсійної системи, яка складатиметься з трьох рівнів: оновленої солідарної і накопичувальної систем загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та системи недержавного пенсійного забезпечення. Слід відмітити, що солідарна система залишатиметься центральною в пенсійній системі України [1].

На сучасному етапі пенсійне реформування повинно вирішити ряд нагальних проблем, які накопичились у суспільстві і пов'язані з формуванням адекватного механізму заміщення заробітної плати працездатної людини пенсійною виплатою людині похилого віку, яка за передбаченими законом причинами, втратила працездатність і не може забезпечити свої матеріальні потреби самостійно. Для реалізації задекларованих принципів соціальної держави, які забезпечуватимуть високі соціальні стандарти життя, в тому числі і людей похилого віку, потрібно вдосконалення концепції і параметрів обраної моделі пенсійної системи з урахуванням національної специфіки і її потенціалів [2, 3]. Поряд з прагненням держави підняти рівень життя людей похилого віку на більш

високий рівень стоїть питання спроможності втілення в життя задекларованих завдань. Саме тому, пенсійна система лише тоді може вважатись досконалою, коли вона є фінансово стабільною і захищеною від ризиків.

Проте, в світі не існує пенсійної системи, яка б дозволяла повністю вирішити всі проблеми, які відносяться до цієї сфери суспільних відносин протягом тривалого періоду часу. Незважаючи на змістовні теоретичні напрацювання практично всі діючі пенсійні системи стикаються з проблемою фінансової незбалансованості. Таким чином, кожній країні, яка стала на шлях реформування потрібно в першу чергу вибудувувати власну концепцію пенсійного механізму, який буде спроможний ефективно виконувати соціальні зобов'язання держави і бути фінансово незалежним [4-6].

Одним з основних пріоритетів, передбачених стратегією розвитку пенсійної системи визначено завдання щодо досягнення збалансованості бюджету Пенсійного фонду, хоча цей процес на протязі всього періоду пенсійного реформування просувається повільно і суперечливо [6]. Однією з причин цього негативного явища можна вважати дисбаланс розвитку відносин учасників пенсійної системи в рамках доходної і видаткової частин бюджету Пенсійного фонду України.

Можна беззаперечно стверджувати, організація бюджетного процесу в органах Пенсійного фонду має дуже вагомe значення в реалізації соціальної політики держави. Наукові, теоретико-методологічні і прикладні проблеми, які стосуються бюджетного процесу ПФУ були і залишаються предметом і об'єктом наукових досліджень.

Бюджет Пенсійного фонду України характеризується складною полікомпонентною структурою бюджетоутворюючих показників доходної і видаткової частин бюджету.

Враховуючи, що концептуально модель структури бюджету ПФУ уявляє собою матрицю, її можна представити у вигляді наступної формули:

$$\text{ВНсв} + \text{Кдб} + \text{Кфн} + \text{Кфз} + \text{Кпсв} = \text{Пвн} + \text{Пдб} + \text{Пфн} + \text{Пфз} + \text{Ав}, \quad (3.1.)$$

де ВНсв — обсяги страхових внесків у конкретному бюджетному році;

Кдб — кошти на фінансування пенсій за рахунок державного бюджету;

Кфн — кошти на фінансування пенсій за рахунок фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві;

Кфз — кошти на фінансування пенсій за рахунок фонду соціального страхування на випадок безробіття;

Кпсв — кошти на фінансування пенсій за рахунок загальнодержавного перерозподілу страхових внесків;

Псв — видатки на фінансування пенсій за рахунок власних надходжень страхових внесків;

Пдб — видатки на фінансування пенсій за рахунок коштів державного бюджету;

Пфн — видатки на фінансування пенсій за рахунок коштів фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві;

Пфз — видатки на фінансування пенсій за рахунок коштів фонду соціального страхування на випадок безробіття;

Ав — видатки на утримання апарату органів ПФУ.

Виходячи з загальновизначених засад бюджетоутворення, джерелами і базою для формування його показників є макроекономічні показники розвитку України, які розробляються Міністерством економіки України, а також економічні, демографічні і інші визначальні характеристики об'єктів обліку, з урахуванням динаміки і тенденцій розвитку адміністративних територій. Прогнозування бюджету ПФУ здійснюється в розрізі близько двохсот показників по видах нарахувань і відрахувань відповідно джерел доходів або фінансування видатків на короткострокову і середньострокову перспективи.

Найбільша питома вага доходної частини бюджету приходиться на страхові внески, втім структура характеру формування страхових зобов'язань будується за методологічно неоднорідною базою для нарахування і відрахування платежів та справляння нарахованих зобов'язань від суто фіскального або компенсаційного характеру до добровільного. Виходячи з приведенного можна зробити висновок, що процедура побудови і реалізації бюджетного процесу є трудомісткою для прогнозування і виконання.

Слід відзначити, що підчас реалізації бюджетного процесу на всіх адміністративно-територіальних рівнях органів ПФУ використовується сукупність бюджетоутворюючих показників областей, міст, районів, звідки випливає, що бюджетний процес може бути максимально уніфікований під потреби всіх державних органів, причетних до процедур прогнозування або виконання бюджету [9].

Враховуючи, що модель бюджету ПФУ структурно-логічно можна уявити у вигляді відповідної матриці, а математично у вигляді формули, здається цілком логічним і доцільним через синтез вищеперелічених складових, перспективне бачення побудови загальнодержавної аналітичної системи супроводження і підтримки бюджетного процесу, завдяки якій може бути досягнуто збалансованість і порівнянність показників в бюджетах всіх рівнів по порівняних показниках з дотриманням до загальнодержавних тенденцій та програмних завдань керівних органів держави в розрізі показників власних доходів, адміністративних територій, галузей виробництва, контингентів платників тощо.

Вирішення завдання побудови конструкції, конфігурування і параметризації, а також її функціонування можуть бути визначені тільки в межах аналітичної системи за жорстко визначеною технологічною схемою. Деталізація функціонування системи приведена на рис.3.1.

Рис. 3.1. Структурно-логічна модель аналітичної системи супроводження і підтримки бюджетного процесу

Джерело: Складено автором за даними: Рад Н. С. Бюджетний процес в органах Пенсійного фонду України: проблеми і перспективи [Електронний ресурс].-http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/eiou/2014_3/21%20-%20Ek%203-2008.pdf

Як видно з рисунку, логіка приведеної системи дозволяє мати широкий спектр можливостей щодо напрямків експлуатації цієї системи з використанням різного ступеню автоматизованого виконання функцій управління бюджетним процесом, оперативного аналізу і контролю виконання показників бюджету з метою підвищення якості управління бюджетним процесом і підвищення ефективності і оперативності в прийнятті управлінських рішень в органах ПФУ.

Тому ієрархічна структура системи може передбачати показники всіх рівнів (державного, обласного, міського, районного) формування і

відстеження бюджетоутворюючих показників, а також показників моніторингу і оперативного аналізу виконання бюджетів всіх рівнів, руху бюджетних фінансових потоків, відстеження динаміки економічних процесів за даними про діяльність підприємств і організацій, доходів і видатків населення і прорахунок тенденцій, які відбуваються в економічному середовищі держави.

Принципово важливим чинником у побудові процесу прогнозування бюджетних показників органів ПФУ є визначення чинників впливу на бюджетоутворюючі показники з наступним групуванням їх у блок-модулі. Визначення напрямків дії блок-модулів впливу є суттєвим фактором функціонування системи.

В контексті нашого дослідження заслуговує на увагу, що приведена схема вдосконалення бюджетного процесу кореспондує і може стати подовженням такого важливого елемента планування в органах Пенсійного фонду України як актуарні розрахунки. Аналогічно приведеній схемі, для здійснення актуарних розрахунків передбачено залучення широкого кола показників: чисельності населення працездатного і старше працездатного віку, зайнятого населення за передбаченою структурою, безробітного населення, померлого населення, платників страхових внесків, загального обсягу коштів, що спрямовуються до Накопичувального фонду, на адміністративні видатки, коштів фондів соціального страхування тощо.

Як результат окремого напрямку планово-аналітичної роботи, дані актуарних розрахунків передбачені для прогнозування параметричних показників бюджету ПФУ на відповідний бюджетний рік, здійснення фінансового аналізу змін в пенсійному законодавстві, оцінки незабезпеченості фінансових зобов'язань Пенсійного фонду України, здійснення коротко-, середньо- та довгострокових прогнозів надходжень і витрат бюджету ПФУ та визначення оптимальних термінів запровадження змін законодавства з питань пенсійного забезпечення; підготовки рекомендацій щодо заходів, необхідних для забезпечення фінансової

стабільності системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування тощо [10].

З початку реформування пенсійної системи питання якості планування бюджетних показників набуває все більшої актуальності. Особливо важливими є процес прискорення запровадження системи планування в умовах запровадження єдиного соціального внеску і Накопичувальної системи, що обов'язково викличе тимчасовий дефіцит коштів у зв'язку із спрямуванням коштів, які будуть відраховуватись із заробітної плати до Накопичувального фонду (другий рівень пенсійної системи).

Виходячи з вищенаведеного можна зробити висновок, що питання змін організаційно-методологічних підходів до організації бюджетного процесу є назрілим і потребує системного вирішення в напрямку формування оновленої концепції побудови бюджетного процесу в контексті реформування пенсійної системи і сучасної трансформації економічного середовища. Новими у запропонованій концепції є постановка проблеми запровадження комплексного підходу до адміністрування бюджетного процесу, який містить в собі можливості наукового і прикладного характеру в напрямку вирішення регіональних і загальнодержавних проблем, а також осучаснення бюджетного процесу в органах Пенсійного фонду, що може діяти як в автономному регіональному режимі, так і інтегруватись у загальнодержавні цільові конструкції.

Для реалізації потенційних можливостей, що може вирішувати запропонована система, потрібно здійснення заходів щодо розробки уніфікованої системи бюджетоутворюючих показників, чинників впливу на бюджетоутворюючі показники, систему моніторингу, аналізу і контролю, моделі і конфігурації побудови системи, програмного комплексу тощо.

Одним із основних напрямів удосконалення бюджетного процесу в органах Пенсійного фонду є організація системи внутрішнього контролю, яка є важливим елементом процесу управління, що обумовлено такими причинами:

- віддаленість структурних підрозділів від головних управлінь;
- постійні зміни в пенсійному законодавстві;
- необхідність підвищення ступеню довіри до органів Пенсійного фонду зі сторони страхувальників;
- необхідність отримання оперативної інформації, що базується на аналізі фінансової звітності фонду для прийняття управлінських рішень.

Враховуючи вищезазначене, можна виділити такі основні завдання внутрішньосистемного контролю у Пенсійному фонді:

1. Запобігання ухваленню рішень, які суперечать діючому законодавству (аналіз нормативно-правових актів, методичних розробок).
2. Забезпечення своєчасного та повного відображення в обліку всіх операцій з виконання бюджету Пенсійного фонду як за доходами, так і за видатками.
3. Виявлення слабких місць у виконанні бюджету (аналіз показників статистичної та фінансової звітності). В установах Пенсійного фонду в основі контрольного дослідження лежить метод порівняння: планових показників з фактично досягнутими; результатів діяльності минулих періодів і поточного року; до затвердження бюджету і після; кращого досвіду і результатів діяльності контрольного об'єкту.
4. Розробка пропозицій щодо підвищення ефективності використання фінансових ресурсів Пенсійного фонду.

Запровадження ефективного механізму внутрішнього фінансового контролю в бюджетний процес органів Пенсійного фонду сприятиме поліпшенню керованості фінансової системи Пенсійного фонду, що в свою чергу має позитивно відобразитись на матеріальному добробуті громадян, які втратили працездатність і отримують пенсійні виплати.

Принциповими є питання врегулювання координаційних питань щодо технології обміну інформації, підвищення рівня автоматизації в державній сфері управлінської діяльності з перспективою повного інтегрування до системи електронного документообігу, що збігається з прагненням побудови

в нашій країні системи електронного уряду. Викладена точка зору на бюджетний процес в органах ПФУ містить перспективу подальшого теоретичного і практичного опрацювання в напрямку подальшого дослідження і запровадження алгоритмів для вирішення подальших завдань, які постають перед державними органами з метою їх вирішення.

Запровадження цих заходів надасть можливість трансформації бюджетного процесу в органах ПФУ в напрямку побудови принципово нового алгоритму його функціонування, наскрізної внутрішньорівневої і зовнішньорівневої координації бюджетів, в тому числі у взаємодії з іншими державними структурами, проведення аналізу доходної і видаткової частини бюджетів органів ПФУ будь-якого рівня на будь-якій стадії бюджетного процесу. Також це дозволить здійснювати оцінку збалансованості бюджету ПФУ та оцінку ризиків потенційних дизбалансуючих факторів його бюджету, передбачати і оцінювати різноваріантні сценарії розвитку бюджетного процесу ПФУ, що зробить його більш прогнозованим і керованим в напрямку побудови такої концептуальної моделі, яка відповідатиме завданням і меті пенсійної реформи.

Слід відмітити, що в умовах модернізації пенсійної системи важливого значення набувають сучасні засоби і методи ефективного управління та контролю за діяльністю Пенсійного фонду. Особливо важливим питанням в сучасних умовах є встановлення удосконалених напрямів організації і методики перевірки повноти і достовірності даних обліку і звітності в ПФУ та надання методичних рекомендацій щодо їх застосування.

3.2. Напрями розвитку пенсійного забезпечення як важливої складової соціального захисту населення

Сучасна пенсійна система України, основою якої було запроваджене з січня 2004 року загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, є

результатом понад 20-літньої еволюції інституту пенсійного забезпечення. Її становлення відбувалося дуже непросто: негативний вплив справляли і кризові явища в економіці, і системні проблеми, що залишилися у спадок від пенсійної системи колишнього Радянського Союзу, і поступовий процес старіння населення України. Проте, жоден негатив ніколи не був перешкодою як для модернізації Пенсійного фонду, так і для розвитку пенсійної системи в цілому.

Пенсійна система лише тоді може вважатись досконалою, коли вона є фінансово стабільною і захищеною від ризиків.

Виходячи з вищезазначених базових причин дефіциту Пенсійного фонду України, задля зменшення поточного дефіциту бюджету ПФУ на думку фахівців Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України слід здійснити невідкладні заходи реформування нормативно-правової бази пенсійного страхування. Реалізація зазначених заходів дасть змогу зменшити бюджетний дефіцит ПФУ, що в свою чергу дозволить підвищити рівень соціальної захищеності непрацездатних громадян країни. До таких заходів належать:

1. Скасувати обмеження щодо сум, на які нараховуються страхові внески, для чого викласти ч. 1 ст. 19 Закону України „Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” у такій редакції:

„Страхові внески нараховуються на суми, у межах повної величини фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, грошового забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, оподаткованого доходу (прибутку), загального оподаткованого доходу”.

2. Посилити контроль за ефективністю управління коштами загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, скасувавши практику фінансування адміністративних витрат ПФУ з його власних коштів. Для цього абзац 3 п. 1 ст. 73 Закону України „Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” („фінансування адміністративних витрат,

пов'язаних з виконанням функцій, покладених на органи Пенсійного фонду”) слід вилучити.

Починаючи з 2019 року, запровадити практику фінансування адміністративних витрат, пов'язаних з виконанням функцій, покладених на органи Пенсійного фонду, з Державного бюджету України шляхом затвердження бюджету ПФУ не постановою Уряду, а відповідним законом.

3. Встановити обмеження на максимальний розмір пенсій для окремих категорій громадян, для чого доповнити Закони України „Про статус народного депутата України” та „Про Кабінет Міністрів України” статтями такого змісту: „Максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством) не може перевищувати дванадцяти мінімальних розмірів пенсії за віком, встановленої абзацом першим частини першої статті 28 Закону України „Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”.

Слід сказати, що на сьогодні така законодавча норма реалізована в Законі України від 08.07.2011 р. №3668 «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», де обмеження максимального розміру пенсії встановлено на рівні десяти прожиткових мінімумів для осіб, які втратили працездатність.

4. З метою призупинення виплат дострокових пенсій окремим категоріям громадян до досягнення ними пенсійного віку внести зміни до Закону України „Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби та деяких інших осіб”, доповнивши його такою нормою: „Особи мають право на отримання пенсії за вислугу років при досягненні ними віку, встановленого ст.26 Закону України „Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”.

5. З метою позбавлення ПФУ невластивих йому виплат спеціальних пенсій, розробити та забезпечити прийняття Законів України „Про професійні та корпоративні фонди”.

6. З метою створення рівних умов для пенсійного забезпечення чоловіків та жінок викласти ч. 1 ст. 28 Закону України № 1058 у такій редакції: „Мінімальний розмір пенсії за віком за наявності у чоловіків та жінок 25 років страхового стажу встановлюється у розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом”.

8. Розглянути доцільність скасування верхньої вікової межі виходу на пенсію для державних службовців, або збільшення її на 5-7 років.

Запровадження запропонованих заходів, за розрахунками фахівців Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України дає змогу скоротити дефіцит бюджету ПФУ на рівні 18 млрд грн (табл. 3.1). Цей ефект є набагато відчутнішим, ніж підвищення пенсійного віку, яке, до того ж, тягне за собою низку суттєвих ризиків.

Підвищення пенсійного віку з одночасним подовженням страхового стажу запропоновано в якості головного джерела балансування бюджету Пенсійного фонду в Законі України від 08.07.2011 р. №3668 «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи».

Поступове підвищення пенсійного віку за оцінками фахівців зменшує дефіцит бюджету ПФУ – на 2 млрд гривень щорічно. Наприклад, у 2018 році дефіцит бюджету ПФУ з використанням поступового варіанту буде зменшено на 11 млрд гривень.

Таким чином, підвищення пенсійного віку призведе лише до часткового та тимчасового балансування бюджету ПФУ проте водночас – до загострення ситуації у суміжних секторах суспільства, зокрема:

1. Ускладнить ситуацію на ринку праці та створить додатковий тиск на службу зайнятості, загостривши проблему окрім «першого робочого місця» проблемою працевлаштування осіб передпенсійного віку.
2. Може створити негативний вплив на рівень народжуваності.
3. Збільшення нормативного страхового стажу з 20-25 років до 30-35 років призводить до зменшення одразу на 10 років понаднормативного

стажу, за який отримуються підвищення пенсій, і це суттєвим чином вплине на доходи пенсіонерів.

Таблиця 3.1

Заходи щодо збалансування бюджету ПФУ

Заходи	Можлива економія
Скасування обмеження щодо сум, на які нараховуються страхові внески (нині база нарахування обмежена п'ятнадцятьма розмірами мінімальних заробітних плат)	6 млрд грн
Скасування необґрунтованих пільг для осіб, що не є інвалідами	5,3 млрд грн
Скасування практики фінансування адміністративних витрат ПФУ з його власних коштів	1,9 млрд грн
Скасування невластивих ПФУ виплат спеціальних пенсій, що здійснюються в порушення законодавства України	5,2 млрд грн
Обмеження максимального рівня пенсій обмеження максимальної пенсії десятьма або дванадцятьма мінімальними: 893 особи, що отримують пенсію за Законом України „Про статус народного депутата України” і середній розмір пенсії яких складає 15 443,23 грн 103 особи, що отримують пенсію за Законом України „Про Кабінет Міністрів України”, і середній розмір пенсії яких становить 10 404,85 грн	89,5 та 74,3 млн грн на рік; 4,1 та 2,3 млн грн на рік
Скасування практики дострокових пенсій	817 млн грн на рік
Звільнення ПФУ від невластивих функцій	1,8 млрд грн
Загалом:	18 млрд грн
Підвищення пенсійного віку з одночасним подовженням страхового стажу	2 млрд грн

Джерело: Складено автором за даними: Щодо балансування фінансового стану Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/297/>

4. Підвищення пенсійного віку на Україні не має підтримки суспільства. Відповідно до результатів дослідження суспільної думки, більше респондентів підтримують зменшення пенсійного віку для чоловіків до 55 років, аніж підвищення пенсійного віку для жінок. „За яких умов Ви б підтримали підвищення пенсійного віку?” 69 % респондентів відповіли, що за жодних умов не підтримали б цей захід.

Отже, є зворотний мультиплікативний ефект в пенсійній системі внаслідок ймовірного підвищення пенсійного віку з одночасним подовженням страхового стажу має бути врахований при визначенні доцільності та конкретних форм реалізації цієї складової пенсійної реформи.

Реформування пенсійної системи має бути підкріплене адекватними змінами в оподаткуванні, які заохочували б роботодавців і найманих працівників до накопичення та інвестування пенсійних заощаджень. З цією метою необхідно:

- знизити ставки оподаткування доходів фізичних осіб, що сприятиме підвищенню доходів населення та їх легалізації і збільшенню пенсійних внесків;
- звільнити від оподаткування частину доходів фізичних та юридичних осіб, яка спрямовуватиметься в накопичувальну пенсійну систему;
- звільнити від податку на прибуток інвестиційні доходи, одержані від вкладення пенсійних коштів;
- включити до системи оподаткування доходів фізичних осіб виплати з накопичувальної пенсійної системи;
- звільнити суб'єктів господарювання, які управляють пенсійними коштами, від податку на додану вартість послуг з обслуговування пенсійних активів, оскільки це призводить до адекватного зменшення пенсійних виплат;
- розробити правовий та економічний механізми залучення доходів, одержаних від легалізації та податкової амністії, до недержавних пенсійних фондів.

Важливим напрямом поліпшення фінансування пенсійного страхування населення може бути виведення заробітної плати з тіні, головним чином, шляхом зменшення податкового тягаря на неї. Існуюча в даний час система оподаткування доходів громадян, завдяки високій ставці, не стимулює отримання таких заробітків через касу підприємства, а створює об'єктивні умови для їх приховування та отримання у вигляді готівки. При цьому працівник економить на податках, але втрачає на послугах державного

соціального страхування. Роботодавець заощаджує на сплаті відрахувань у соціальні фонди, що для нього є досить вагомим джерелом отримання додаткового незаконного прибутку [2].

Пенсійні системи удосконалюються практично в усьому світі, насамперед у країнах з високорозвиненими суспільними відносинами. Це зумовлено тенденціями старіння населення. Тому, крім підвищення пенсійного віку, запроваджуються інші, побудовані на принципово нових засадах, системи пенсійного забезпечення, які розосереджують ризики і послаблюють їхній вплив.

Для України найбільш прийнятною є багаторівнева пенсійна система. З урахуванням цього пенсійну реформу слід проводити за трьома напрямками: реформування солідарної системи, створення обов'язкової накопичувальної системи і розвиток добровільної накопичувальної системи.

Реформування пенсійної системи – складний, багатогранний і комплексний процес, який має істотно змінити баланс політичних, економічних і соціальних інтересів населення, систему державних фінансів, функціонування ринків праці та капіталу. Відповідний успіх цієї справи значною мірою залежатиме від узгодженості дій у суміжних напрямках ринкового трансформування економіки.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

Результати проведеного дослідження системи пенсійного забезпечення дозволяють зробити наступні висновки.

По-перше, державне пенсійне забезпечення є важливою складовою соціального захисту населення, змістом якого є надання непрацездатним громадянам грошових виплат – пенсій у зв'язку з настанням певних найбільш несприятливих соціальних обставин – старості, інвалідності, втрати годувальника та інших, передбачених чинним законодавством. Пенсія для непрацездатних громадян є єдиним або головним джерелом засобів для їх існування. Достатній рівень пенсійного забезпечення є одним з мінімальних державних соціальних стандартів, який забезпечується за рахунок коштів системи загальнообов'язкового державного пенсійного та соціального страхування, а також за рахунок коштів Державного бюджету.

По-друге, основними джерелами формування коштів Пенсійного фонду України є страхові внески (з 2011 року частина страхових внесків, яка відраховується від сум єдиного соціального внеску), кошти Державного бюджету. Переважна частина коштів Пенсійного фонду витрачається на виплату пенсій громадянам. На сучасному етапі Пенсійний фонд України фінансує чотири види пенсій: пенсія за віком, пенсія по інвалідності, пенсія по втраті годувальника, пенсія за вислугу років.

Визначено, що на систему пенсійного забезпечення мають вплив ряд факторів, зокрема до них належать такі: економічні, інвестиційні, демографічні, соціальні, правові.

По-третє, у результаті дослідження реформування пенсійних систем провідних європейських країн можна зробити висновок, що комплекс заходів з реформування має носити характер корегування, а не кардинальної зміни існуючих пенсійних систем. На основі аналізу пенсійних систем зарубіжних країн варто відзначити, що Україна вже почала використовувати позитивний

досвід європейських країн і будувати свій фінансовий механізм пенсійного забезпечення, враховуючи такі основні підвалини: рівень життя населення, демографічну ситуацію в країні, інвестиційну складову і пенсійну політику держави, а також ресурси і можливості вітчизняної економіки на довготривалу перспективу.

По-четверте, видатки Пенсійного фонду в Україні протягом останніх років неухильно зростали та сягнули у 2017 році майже 12 % ВВП, що є найвищим показником в Європі за винятком Італії. Потреби держави на виплату державної пенсії величезні й сягають понад 14,2 млрд грн щомісяця.

Визначено, що дисбаланс доходної і видаткової частини Пенсійного фонду пов'язаний з процесами демографічного старіння населення та з можливостями зайнятості населення на ринку праці. Встановлено, що кількість платників пенсійних внесків становить лише 77% загальної кількості зайнятого населення.

По - п'яте, обґрунтовано, що рівень пенсійних виплат для забезпечення мінімальних потреб більшості непрацездатного населення України є недостатнім. Щорічне зростання номінального розміру пенсій, враховуючи показники інфляційного тиску, повністю нівелюється факторами макроекономічної нестабільності.

По-шосте, обґрунтовано, що подальше вдосконалення діяльності органів Пенсійного фонду України має включати: створення єдиного механізму розрахунку пенсії залежно від обсягу сплачених страхових внесків та страхового стажу особи; розширення бази нарахування страхових внесків, у тому числі за рахунок легалізації зарплати та підвищення її рівня, скорочення неповної зайнятості та безробіття; сприяння розвитку інвестиційної діяльності органів Пенсійного фонду. Реалізація вищезазначених заходів дозволить поступово зменшити обсяг фінансових зобов'язань солідарної пенсійної системи, дефіцит бюджету ПФУ, а також в цілому покращить фінансову діяльність органів Пенсійного фонду України.

По-сьоме, обґрунтовано пропозиції з метою формування нової концепції бюджетного процесу, який відповідатиме цілям і завданням пенсійної реформи. Новими у запропонованій концепції є постановка проблеми запровадження комплексного підходу до адміністрування бюджетного процесу, який містить в собі можливості наукового і прикладного характеру в напрямку вирішення регіональних і загальнодержавних проблем, а також осучаснення бюджетного процесу в органах Пенсійного фонду, що може діяти як в автономному регіональному режимі, так і інтегруватись у загальнодержавні цільові конструкції. Для реалізації потенційних можливостей, що може вирішувати запропонована система, потрібно здійснення заходів щодо розробки уніфікованої системи бюджетоутворюючих показників, чинників впливу на бюджетоутворюючі показники, систему моніторингу, аналізу і контролю, моделі і конфігурації побудови системи, програмного комплексу тощо.

По-восьме, встановлено, що для України прийнятною є багаторівнева пенсійна система. З урахуванням цього пенсійну реформу слід проводити за трьома напрямками: реформування солідарної системи, створення обов'язкової накопичувальної системи і розвиток добровільної накопичувальної системи. Побудова ефективної трирівневої пенсійної системи в Україні дозволить розширити можливості для підвищення добробуту громадян забезпечення належного рівня захисту пенсійних заощаджень та майнових прав застрахованих осіб у системі обов'язкового та добровільного пенсійного страхування, економічного зростання в державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабич Л.М., Васечко Л.І. Оптимізаційна модель фінансового механізму соціального страхування України // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – №1 (91). – С.158-169.
2. Биліна О. Бюджет Фонду дозволяє чітко і вчасно виплачувати пенсії громадянам О. Биліна // Пенсійний кур'єр : Тижневик Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :[http : // courier-pfu.com.ua](http://courier-pfu.com.ua)
3. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії/ За ред. В.М. Федосова – К.:Либідь, 2010.
4. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України : [навч. посіб] / Н. Б. Болотіна. – К. : Знання, 2015. – 615 с.
5. Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми: Монографія. – Донецьк: Янпрі, 2011. – 352 с.
6. Внукова Н.М., Кузьминчук Н.В. Соціальне страхування: Навчальний посібник.- К.: Кондор, 2016. — 352с.
7. Гриненко А.М. Соціальна політика: сутнісно-концептуальний аспект // Вісник соціально-екон. досліджень. – 2017. – № 32. – С.75–80.
8. Даценко В. В. Пенсійне страхування як чинник стимулювання трудової активності населення / В. В. Даценко // Науково-теоретичний журнал Дніпропетровської державної фінансової академії. – 2010. – № 2(24). – С. 63–73. Динь І. М. Запровадження єдиного соціального внеску в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду / І. М. Динь, О. В. Градова // Наукові записки. Серія "Економіка". – 2013. – № 15. – С. 266–271.
9. Демографічні та фінансові передумови пенсійної реформи в Україні: прогноз – 2050 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.undp.org.ua/files/ua_60467Demography_Pension_UKR.pdf.

10. Економічний словник/ За ред. П.І. Багрія, С.І. Дорогунцова – К., 2013.
11. Енциклопедія Українознавства/ За ред. В. Кубійовича – Львів: Видавництво "Молоде життя", 1996. – Т.5.
12. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування та пенсійне забезпечення у цифрах та фактах : інформаційна довідка Міністерства праці та соціальної політики України та Пенсійного фонду України. – К., 2016. – 67 с.
13. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Навч. курс / Б.О. Зайчук, О.Б. Зарудний, С.Б. Березіна, В.Т. Александров, С.М. Недбаєва. – К.: АВТ, 2005. – 243 с.
14. Иванова Р. И. Правоотношения по социальному обеспечению в СССР / Р. И. Иванов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1986. – 176 с.
15. Іваськевич І.О. Організація соціального забезпечення: навчальний посібник. –Тернопіль: Економічна думка, 2013.
16. Казанчан А. А. Поняття та види пенсійного забезпечення громадян в Україні/ А. А. Казанчан // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Юридические науки. – 2011. – Т. 23 (62). № 1. 2010. – С. 144-151.
17. Кичко І.І. Страхування як елемент фінансового механізму соціального захисту // Фінанси України. - 2015. - №4. - С.148-153.
18. Козлов С. Пенсійні системи західних країн / С. Козлов // Людина і праця. - 2015. -№ 9. - С. 9-15.
19. Конституція України: Закон України від 28.06.1996р. № 254к/96-ВР.
20. Концепція соціального забезпечення населення України: Постанова Верховної Ради України від 21.12.1993р. №3758-ХІІ.
21. Короневський В. Бюджет та фінансування виплат пенсій — це справа державна // Вісник Пенсійного фонду України. — 2017. — № 11. — С. 8-9.

22. Лібанова Е. Ринок праці та соціальний захист: Навчальний посібник. - Київ: Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2014. - 491с.
23. Логачова Л. До питання запровадження єдиного соціального внеску в Україні / Л. Логачова, Є. Котов, О. Прогнімак // Україна: аспекти праці. – 2015. – № 6. – С. 13–18.
24. Людський розвиток в Україні: можливості та напрями соціальних інвестицій / НАН України; Інститут демографії та соціальних досліджень; Державний комітет статистики України / Е.М. Лібанова (ред.). — К. : Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2016. — 356с.
25. Мак Таггарт Г. Пенсійна реформа у постсоціалістичних країнах / Грег Мак Таггарт // Соціальна політика і соціальна робота. – 2011. - № 11. – С. 19-25.
26. Мак Таггарт Г. Пенсійні системи країн світу: порівняльний аспект / Грег Мак Таггарт // Людина і праця. – 2014. - № 7 – С. 61-66.
27. Макаренко В. А. Соціальний захист населення: проблеми та тенденції розвитку: Автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. — Х., 2015. — 20с.
28. Максимчук Є.О. Підвищення ефективності функціонування соціального страхування шляхом введення єдиного соціального внеску//Наукові праці НДФІ. – 2017. - №14(45). – С. 102-110.
29. Мельник С. Позитивні і негативні аспекти єдиного соціального внеску / С. Мельник // Соціальна політика – 2012. – № 7. – С. 52–55.
30. Морозова О. Міжнародні стандарти побудови пенсійної системи / О. Морозова // Вісник Пенсійного фонду України. – 2015. - № 1 (13) – С. 16-17.
31. Морозова О. Пенсійне забезпечення в Угорщині та Хорватії / О Морозова. // Вісник Пенсійного фонду України. - 2013. - № 3. - С. 25-26.
32. Національна система загальнообов'язкового державного соціального страхування: сучасні проблеми та стратегія розвитку / під ред. Е. М. Лібанової; Ін-т демографії та соціол. дослідж. – К., 2016. – 178 с.

33. Никитин С.М., Степанова М.П., Глазова Е.С. Социальные налоги в развитых странах: особенности, тенденции, последствия // Деньги и кредит.– №2.–2014.– С.41-51.

34. Новиков А Пенсионные системы западных стран – опыт, который можно позаимствовать / А. Новиков // Человек и труд. – 2015. – № 11. – С. 51-57.

35. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14.01.1998 р. № 16/98–ВР.

36. Павленко Ю. Світовий досвід функціонування систем соціального страхування. Уроки для України // Україна: аспекти праці №6.– 2017.- С.30-36.

37. Папієв М. Міжнародний досвід реформування пенсійного забезпечення / М. Папієв // Україна: аспекти праці. – 2014. – № 1. – С. 3-11

38. Печера С. На Україну чатує міжнародний досвід пенсійного реформування / С. Печера // Вісник Пенсійного фонду України. - 2015. - № 11. - С. 19.

39. Підсумки роботи Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/category>.

40. Приймак І. І. Проблеми та перспективи впровадження єдиного соціального внеску в Україні / І. І. Приймак // Зб. наук. пр. Національного університету державної податкової служби України. – 2013. – № 1. – С.237–242.

41. Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Продержавну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам» : Закон України від 31.05.2005 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – №25. – Ст. 338.

42. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000р. №2017 – III.

43. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон

України від 09.07.2003 р. № 1058-IV.

44. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які призвели до втрати працездатності: Закон України від 23.04.1999 р. №1105.

45. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03 2000 р. № 1533-III [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua/>.

46. Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2014 рік: Постанова Кабінету Міністрів України від 9 червня 2013 р. №643 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>.

47. Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2015 рік: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 лютого 2015 р. №69 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>.

48. Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2016 рік: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 березня 2016 р. №190 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>.

49. Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2017 рік: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 січня 2017 р. №17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>.

50. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 08.07.2011 р. №3668 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>.

51. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 р. №2464 [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://www.rada.gov.ua.

52. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 р. // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 47-48. – Ст. 372.

53. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 05.11.1991 р. // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 3. – Ст. 10.

54. Про Положення про Пенсійний фонд України: Указ Президента України: від 6 квітня 2011 року № 384/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>.

55. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28.02.1991р. // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 16. – Ст. 200.

56. Рад Н. С. Бюджетний процес в органах Пенсійного фонду України: проблеми і перспективи [Електронний ресурс].-Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/eiou/2008_3/21%20-%20Ek%203-2014.pdf

57. Результати опитування населення України щодо ставлення до пенсійного забезпечення та пенсійної реформи: Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) 22 липня 2010 [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://ukrsocium.com/novini/susplstvo/2524-2010-07-23-12-32-22>.

58. Савченко Н. Г. Соціальне страхування: [навч. посіб.] / Н. Г. Савченко. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 172 с.

59. Сандлер Д.В. Проблеми та перспективи становлення сучасної системи пенсійного забезпечення в Україні / Д.В. Сандлер // Україна: аспекти праці.– 2015. – № 7. – С. 10-13.

60. Сидорчук А. Напрями покращення використання фінансових ресурсів державного соціального страхування в Україні // Світ фінансів. – 2017. - №2. – С. 33-43.

61. Синчук С. М., Бурак В. Я. Право соціального забезпечення України : [навч. посіб]. / [за ред. С. М. Синчук]. – К. : Знання, 2016. – 318 с.

62. Сирота І. М. Право пенсійного забезпечення в Україні : [курс лекцій]. / І. М. Сирота. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 288 с.

63. Сирота І. М. Право соціального забезпечення в Україні : [підручник] / І. М. Сирота. – Х. : «Одіссей», 2011. – 384 с.

64. Советское трудовое право : [учебник] / Александров Н. Г., Астрахан Е. И., Генкин Д. М. и др. // [под ред. Н. Г. Александрова и Д. М. Генкина]. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1946. – 481 с.
65. Советское трудовое право : [учебник] / Александров Н. Г., Астрахан Е. И., Догатов В. М. и др. // [под ред. Н. Г. Александрова]. – М. : Госюриздат , 1949. – 431 с.
66. Соціальне страхування: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / С.І. Юрій, М.П. Шаварина, Н.В. Шаманська. – К.: Кондор, 2004. -384с.
67. Сташків Б. І. Теорія прав соціального забезпечення : [навч. посіб] / Б. І. Сташків. – К. : Знання, 2015. – 405 с.
68. Столяров В.Ф., Васечко Л.І. Економічний механізм соціального страхування // Фінанси України. – 2017. - №2. – С. 31-43.
69. Тропіна В. Б. Фіскальне регулювання соціального розвитку суспільства / В. Б. Тропіна ; Академія фінансового управління, Науково-дослідний фінансовий ін-т. - К. : НДФІ, 2008. - 368 с.
70. Фінанси України: інституційні перетворення та напрями розвитку: за ред. І.Я. Чугунова. – К.: ДННУ АФУ, 2009. – 848 с.
71. Фінансове забезпечення соціального захисту населення України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01 / Л.М. Клівіденко; Терноп. держ. екон. ун-т. – Т., 2016. – 20 с.
72. Четыркин Е. Мировой опыт реформирования пенсионных систем/ Е. Четыркин, С. Кабалкин // Вопросы экономики. – 2010. - № 8. – С. 121-130.
73. Чугунов І.Я., Суріна О.В. Розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://firearticles.com/budgetna-systema/68-rozvitok-sistemi-pensijnogo-zabezpechennya-v-ukrayini-chugunov-i-ya-surina-o-v.html>
74. Шевчук П.І., Берік З.А. Пенсійне забезпечення. – Львів: ЛРІДУ УАДУ, 2012.

75. Шклярівська Ю. Реформа української системи пенсійного забезпечення на тлі пенсійних реформ інших країн / Ю. Шклярівська // Вісник Пенсійного фонду України. - 2012. - № 8. - С. 10-11.

76. Щодо балансування фінансового стану Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/297/>.

77. Якимів А.І. Формування і розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні : монографія / Якимів А.І. – Львів : Афіша, 2013. – 448 с.

78. Ярошенко І. С. Право соціального забезпечення : [навч. посіб.] / І. С. Ярошенко. – К. : КНЕУ, 2015. – 232 с.